

Triangelin välitilinpäätös

Juha Hakala

UKK-kokoelman avaamisen jälkeen keväällä 2005 kaikki digitaalisen kirjaston palvelukokonaisuuden eli triangelin keskeiset sovellukset, Voyager, MetaLib ja ENCompass ovat tuotantokäytössä. Tämä ei tarkoita sitä, että kaikki työ olisi jo tehty, vaan nykytilanne on pikemminkin vasta alun loppu kuin lopun alku. Nykyisten sovellustemme rinnalle on tulossa uusia, eikä sama tahti jatkunee kunnes elektronisten sisältöjen hallintaan on kehitetty kattava työkalupakki. Mutta tätä joudumme odottamaan vielä pitkään.

Määrittelen aluksi mitä triangeli käytännön tasolla oikeastaan tarkoittaa. Digitaalisen kirjaston palvelukokonaisuus on hyvä termi, mutta se pitää konkretisoida. Yksi käyttökelpoinen määrittelytapa on sanoa, että nykyinen triangelimme koostuu kolmesta palvelusta: perinteisestä (ns. integroidusta kirjastojärjestelmästä, tiedonhakuportaalista ja digitaalisen aineiston hallintasovelluksesta). Näiden palveluiden sisältö elää sitä mukaa kun ohjelmistomme ja työnkulkumme muuttuvat. Yleisesti ottaen digitaalisen kirjaston palvelut rakennetaan yhdellä tai useammalla pääsovelluksella sekä erilaisilla apuohjelmilla. Tätä kirjoitettaessa pääsovelluksia ovat:

- Kirjastojärjestelmä Voyager
- Tiedonhakuportaaali MetaLib ja siihen integroitu SFX-linkityspalvelu
- Digitaalisen aineiston hallintasovellus ENCompass

Kirjastojärjestelmän hajoaminen useiksi pääsovelluksiksi, joista yhdellä hoidettaisiin vaikkapa näyttöluettelo, toisella lainaus, kolmannella luettelointi ja niin edelleen vaikuttaisi melkoiselta askelelta taaksepäin, eikä tämäntyyppinen kehitys olekaan todennäköinen. Digitaalisen aineiston hallintaan tarvittaneen kuitenkin koko joukko välineitä; tästä lisää tuonnempana.

Jaottelu pääsovellusten ja apuohjelmien välillä on määrittelykysymys, mutta yksi mahdollinen jakoperuste on se, että apuohjelmaa ei voi soveltaa yksinään, vaan vain sidoksissa yhteen tai useampaan pääsovellukseen. Niiden rooli on triangelin toimivuuden parantaminen, toisin sanoen ne tarjoavat uusia toimintoja ja/tai korjaavat pääohjelmissa olevia puutteita. Esimerkkejä nykyisin käytössä olevista apuohjelmista:

- RefWorks; helpottaa lähdeluettelon rakentamista Voyagerin tai MetaLibin tuottamista tulosjoukoista
- YAZ Proxy, lisää Voyageriin SRU/SRW-tiedonhakustandardien tuen ja parantaa sovelluksen Z39.50-palvelimen suorituskykyä ja käytettävyyttä
- USEMARCON, MARC-formaattikonversioiden ja merkkikonversioiden oivallinen toteutusväline
- BookWhere, kopioluettelointiin tarkoitettu Z39.50-asiakasohjelma joka korvaa Voyagerin vastaavan tuotteen (joka ei ole yhtä tehokas)

Apuohjelmien elinkaari ei välttämättä ole kovin pitkä, eikä niiden käyttöönottoon ja vaihtamiseen yleensä tarvita järeitä projekteja. Apuohjelmankin hankinta voi kuitenkin olla verkon kannalta merkittävä poliittinen linjaus; esimerkiksi Linnea2-verkon kaukopalvelusovelluksen hankinta ei ole asiantuntijoiden vaan kirjastonjohtajien päätettävä asia, koska sovellus tullaan hankkimaan sen mukaan, millaista kaukopalvelua kirjastot tulevat harjoittamaan. Tehokas ja hyvin Voyageriin integroitu ohjelma tarvitaan vain jos kaukopalvelu muuttuu merkittävältä osin asiakastoiminteiseksi.

Pääsovelluksen hankinta on aina merkittävä periaateratkaisu, joka koskettaa useita kirjastoja ja huomattavaa osaa niiden työntekijöistä. Integroidun kirjastojärjestelmän kaltainen sovellus pyritään hankkimaan niin, että sen käyttöikä olisi pitkä, vaikka etukäteen onkin mahdotonta arvioida minkään tuotteen elinkaaren mittaa: nykyisistä kirjastojärjestelmistä yksi iäkkäimmistä eli 70-luvulla syntynyt Aleph on samalla yksi tällä hetkellä menestyneimmistä. Myös Innovativen yhtä lailla iäkäs Millennium on menestynyt muuallakin kuin pääkaupunkiseudun yleisissä kirjastoissa. Oleellista kun on se, onko järjestelmää pidetty ajan tasalla.

Triangelin tuotantokäytön alku merkitsee sitä, että ensimmäistä kertaa voimme käytännössä arvioida, olemmeko rakentaneet toimivan ohjelmistokokonaisuuden, joka on enemmän kuin osiensa summa, vai Frankensteinin hirviön. Omasta mielestäni tämänhetkinen vastaus asettuu näiden ääripäiden väliin, selvästi lähemmäksi jatkumon enemmän kuin osiensa summa –päättä.

Parempi sovellus verkossa kuin kymmenen oksalla

Triangelin arvioinnin peruskysymys on, ovatko kaikki tarvittavat palaset koossa. On pakko myöntää, että tällä erää vastaus on kielteinen. Ainakin kaksi merkittävää pääohjelmistoa puuttuu, tosin hyväksyttävistä syistä:

- Digitaalisten resurssien pitkäaikaissäilytykseen tarkoitettu sovellus
- Electronic resource management –sovellus

Perussyy siihen ettei meillä ole näitä ohjelmistoja on se, ettei niitä ole vielä kaupan. Tai on toki, mutta hyvin rajoitetusti. Toinen syy on, ettei näiden ohjelmistojen käyttötapaa ja –tarve ole vielä selkeästi jäsentynyt.

Pitkäaikaissäilytyksen kuvittelisi olevan osa digitaalisen aineiston hallintasovellusta niin kuin varastotietojen moduli kuuluu kirjastojärjestelmään: kuin nenä päähän. Valitettavasti asia ei ole ihan näin yksioikoinen. Meillä ei ole tarkkaa kuvaa siitä, miten digitaaliseen arkistointiin tarkoitettujen ohjelmistojen pitäisi toimia, eivätkä ohjelmistotalot ole sellaisia vielä rakentaneet. Vain IBM:llä on tarjota sopiva ohjelmisto, jollainen on hankittu pariin kansalliskirjastoon (Hollanti ja Saksa) joilla on ollut varaa tarvittavaan suurinvestointiin. Useimmat muut kansalliskirjastot ovat päättäneet odottaa kunnes tuotteita on markkinoilla enemmän, ja kilpailu on pudottanut hinnat järkevälle tasolle.

Yleisellä tasolla digitaaliset arkistot on jo hahmotettu kohtuullisesti. ISO:n OAIS-standardi (Open Archival Information System) määrittelee pitkäaikaissäilytyksen keskeiset käsitteet ja tehtävät. Toiminnallisesti pitkäaikaissäilytys edellyttää – hieman tiivistäen – aineistojen kopioimista muistivälineeltä toiselle, tarpeen mukaan konvertointia dokumenttiformaatista toiseen sekä, jos konversio ei onnistu, dokumentin alkuperäisen käyttöympäristön jäljittelyä eli emulointia. Tästä on kuitenkin vielä pitkä matka siihen, että kansalliskirjasto tai muu digitaalisen arkiston ylläpitäjä voi ostaa avaimet käteen –sovelluksen tähän tarkoitukseen. Mutta joskus tulevaisuudessa tämäkin on toivon mukaan mahdollista. Sen jälkeen tarvitaankin enää henkilökuntaa joka osaa tätä ihmevärkkiä käyttää.

E-resource management on kuten digitaalisen aineiston pitkäaikaissäilytyksen uusi ongelma, jonka elektroninen julkaiseminen on luonut, ratkaistessaan joukon perinteisiä hankaluuksia. ERM-sovelluksien rakentelu on käynnistynyt vasta 2000-luvun puolella, mutta tuotteita on jo valmistumassa jo useita; ensimmäisenä kaupan hyllylle ilmestyi Endeavorin Meridian, mutta sitä ovat seuraamassa Ex Libriksen Verde, VTLS:n Verify ja muutamat muut tuotteet. Suomessa asia on niin uusi, ettei näille sovelluksille ole vielä annettu nimeä eikä määritelmää. Englanniksi Ivy Anderson, Robin Wendler ja Ellen Duranceau ovat saaneet aikaan seuraavan määritteen:

A system that supports management of the information and workflows necessary to efficiently select, evaluate, acquire, maintain, renew/cancel and provide informed access to e-resources in accordance with their business and licence terms.

Hieman pelkistäen voi sanoa, että ERM-järjestelmien tavoitteena on ensisijaisesti tukea kaupallisten e-aineistojen lisensointiin pohjautuvaa hankintaa, kun taas tiedonhakuportaalissa ja digitaalisten aineistojen hallintasovelluksessa painotus on enemmän materiaalin paikallistamisessa ja käytössä.

FinELib on ehättänyt rakentamaan ERM-ohjelmiston itse, mutta kaupallisten tuotteiden ilmaantuminen markkinoille antaa meille mahdollisuuden miettiä, miten toimimme jatkossa – pyrimmekö kehittämään omaa tuotetta edelleen niin, että sen toiminnot vastaavat kaupallisia sovelluksia, vai vaihdammeko kaupalliseen tuotteeseen. Yksi keskeinen päätökseen vaikuttava tekijä on kaupallisten ERM-sovellusten integroituvuus muihin triangelsovelluksiimme sekä yleinen soveltuvuus suomalaiseen toimintamalliin, jossa lisensointia tehdään sekä keskitetysti FinELibissä että jonkin verran myös hajautetusti kirjastoissa.

Digitaalisten arkistojen rakentajilla on kirjastojen ohella monia muita asiakkaita, mutta ERM-sovellukset ovat kirjastospesifejä koska a) lisensoijat ovat tehneet pääasiassa kirjastot ja b) ERM-järjestelmiä ovat rakentaneet lähinnä vain kirjastojärjestelmätoimittajat. Potentiaalisen asiakaskunnan pienuuden vuoksi, ja sen takia että useita järjestelmiä on tulossa markkinoille samaan aikaan, into järjestelmien markkinointiin on tätä kirjoitettaessa suuri. Hankintaa harkitsevien kannattaa kuitenkin

muistaa, että kilpailu yleensä laskee hintoja, minkä vuoksi pieni odottelu ja sovellustoimittajien hiillostaminen saattaa juuri nyt olla paikallaan, ellei ERM-järjestelmän pikaiseen hankintaan ole todella hyvää syytä.

Yksi vai monta triangelia?

Toinen triangelin arviointiperuste on se, ovatko kaikki osat samasta palapelistä, eli muodostuuko triangelistä saumaton kokonaisuus vai repsottavatko sen reunat.

Tähän kysymykseen ei lopullista vastausta ole olemassakaan, mutta nykyisen triangelin pahimmat ongelmat on toistaiseksi pystytty korjaamaan apuohjelmin. Esimerkiksi Voyagerin Z39.50-palvelimen puutteet, jotka olisivat vaikeuttaneet oleellisesti Voyagerin käyttöä Nellistä, on hoidettu YAZ Proxylla. Voyagerin OpenURL-toteutuksen kömmähdykset, jotka aikaa myöden korjattaneen osana sovelluksen normaalia kehitystä, on paikattu kotitekoisella Perl-skriptillä, joka on Ere Maijalan käsialaa.

Pienempiä teknisiä ongelmia riittää toki ratkottavaksi edelleen, mutta voimme silti väittää suhteellisen hyvällä omallatunnolla että triangelin versio 1.0 on olemassa ja toimii. Joka tätä epäilee, voi kokeilla UKK-aineiston hakua eri sovellusten avulla. Eri asia on, miten joustavaa järjestelmästä toiseen siirtyminen on. Allekirjoittaneen käsitys on, että sovelluksiin perehtymättömälle asiakkaalle voi ”Bermudan triangelin” syövereissä vielä toistaiseksi tulla Googlea ikävä.

Tekninen infrastruktuuri sinänsä ei vielä paljoa auta, jos kirjastojen toimintatavat jäisivät triangelia edeltävälle tasolle. Esimerkiksi triangelisoitu luettelointi sujuisi käytännössä niin, että perinteiset bibliografiset tiedot menevät kirjastojärjestelmään, mutta elektronisen julkaisun sijaintitiedot pitäisi viedä OpenURL-linkityspalveluun, e-aineiston pitkäaikaissäilytykseen liittyvä informaatio digitaalisen arkiston sovellukseen ja mahdollista hankintalisenssiä koskeva informaatio ERM-sovellukseen.

Pakko myöntää: monimutkaiseltahan tuo kuulostaa. Mutta e-aineistot ovat kuin raha, samaan aikaan tauti ja monen vaivan parannus. Näiden aineistojen asettaminen tehokkaasti tarjolle – suomeksi asiakkaiden ajan säästäminen - edellyttää uusia työnkulkuja ja välineitä sekä henkilöresursseja. Triangelin avulla tarvittava tekninen infrastruktuuri ja toiminnan periaatteet saadaan kehitetyksi tehokkaasti, mutta tarvittavien henkilöstöressurssien osoittaminen työhön on ennen kaikkea kirjastojen johdon haaste. Motivaation pitäisi olla helposti löydettävissä – jos e-aineistopalvelujamme ei kehitetä, asiakkaat tulevat tyytymään Googlen ja Google Scholariin, samalla tapaa kuin he muutama vuosi sitten olisivat olleet tyytyväisiä Alta Vistan palveluihin.